

ПСИХОДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАРМОНІЙНОСТІ ХАРАКТЕРУ ЯК СКЛАДОВОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Гармонійність характеру майбутнього педагога як складова його духовної культури значно впливає на ефективність педагогічно-професійної діяльності, оскільки саме вчитель має стати носієм прикладу духовно-характерологічної гармонійності для учнів. Педагогічний ефект морального виховання досягається переважно шляхом здійснення підсвідомого психологічного впливу характерологічних рис педагога на особистість учня, завдяки чому відбувається розвиток позитивних якостей характеру останнього. Як слушно зазначає К. Д. Ушинський, тільки особистістю можна виховати особистість, тільки власним характером можна здійснити вплив на характер вихованця. Слід зазначити, що фактором зниження ефективності навчального процесу унаслідок порушення стосунків між учнем та вчителем є невротичний характер педагога, який загострює міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликає невротичний розвиток учня. Все це зумовлює актуальність вивчення ступеню гармонійності характеру майбутніх педагогів з метою оптимізації професійної підготовки вчителя й надання вчасної психологічної допомоги студентам педагогічних навчальних закладів.

Сьогодні в умовах загального падіння моральності в суспільстві, панування духу корисливості, цинізму відбувається розвиток характерологічних дисгармоній особистості. Це призводить до вступу в самостійне життя інфантильних, духовно-незрілих молодих людей, які стають студентами педагогічних університетів. Емоційна неврівноваженість, втрата самовладання, душевний смуток, слабовілля, суперечливість поведінки є показниками дисгармонійного характеру, причинами психологічних проблем. Ця сумна статистика наполегливо акцентує увагу психологічної науки на актуальності вирішення проблеми гармонізації характеру студентів педагогічних навчальних закладів шляхом створення психолого-педагогічних умов духовно-морального оздоровлення.

Розглянемо детально поняття «характер» й визначимо критерії його гармонійності. У психології *характер* означає систему стійких індивідуальних властивостей, які проявляються у діяльності та поведінці людини [5]. Характерологічними є ті властивості, які виражають *систему відносин* особистості (до себе, до інших, досвіту в цілому).

Риси характеру формуються в результаті багаторазової реалізації у вчинках людиною власних ставлень. Звичка проявляти відносини тим або іншим способом (певний поведінковий стереотип) визначає набір характерологічних рис особистості. Недарма народна мудрість говорить, що існує закономірність: *учинок – звичка – характер – доля*. Насамперед це стосується духовно-моральних рис характеру (поваги, емпатії, альтруїзму) і емоційно-вольових якостей (сили волі, самоконтролю), що забезпечують механізм духовно-моральної саморегуляції й зумовлюють гармонійність відносин з іншими людьми.

У сформованому характері виділяють *структуру* (систему або певний набір характерологічних рис) і *зміст* (позитивні або негативні риси). Риси характеру можна класифікувати відповідно до таких підструктур особистості: *духовно-моральні* (совісність, чуйність, альтруїстичність, відповідальність); *креативно-інтелектуальні* (креативність, гнучкість, швидкість мислення); *емоційні* (емоційність, вразливість, експресивність); *вольові* (самоконтроль, цілеспрямованість, самостійність, рішучість, наполегливість, сміливість, витримка, самовладання, дисциплінованість); *комунікативні* (товариськість, довіра, уважність); *психосоматичні* (активність, стресостійкість).

У змісті характеру на перший план може висуватися певний компонент, що визначає центральні, стрижневі відносини й зумовлені ними риси характеру, які детермінують *вектор особистісного розвитку*, що має два основних напрями: *гармонійний* і *дисгармонійний*. Слід зазначити, що комунікативні та креативно-інтелектуальні риси можуть бути присутніми як при конструктивному, так і при деструктивному розвитку. У випадку дисгармонійного характеру креативність і комунікабельність виступають в якості психологічної компенсації нездатності людини до духовно-моральної самоактуалізації.

Між духовною культурою та характером існує тісний зв'язок. З одного боку, духовна культура є підґрунтям для гармонізації характеру, а з іншого, людина, яка має гармонійний характер, здатна спрямувати власний особистісний потенціал у русло духовного розвитку. Таким чином, характер виконує досить важливу функцію психологічної *передумови* й одночасно *результату* розвитку духовної культури особистості.

Уже з давніх часів ученими описувалися різні варіанти характерологічних дисгармоній, що визначають стиль життя й способи відносин людини до себе й до інших людей. Цілеспрямоване вивчення дисгармонійних характерів почалося з кінця XVIII в.

Французькі дослідники Ф. Пінель і Б. Раш описують людей зі зміненим, викривленим характером. Англійська традиція представлена ім'ям Дж. Причарда, який описав феномен "Морального божевілья". На його думку, в основі аномалій характеру полягає незасвоєння людиною моральних принципів, втрата або значне зниження самоконтролю, унаслідок чого особистість виявляє нездатність до благопристойного способу життя [3].

Проблема гармонізації особистості шляхом духовно-морального розвитку викликає значний інтерес сучасних дослідників (Д. А. Авдєєва, І. Д. Беха, Е.О. Помиткіна та ін.).

Гармонічні риси характеру – це сукупність психологічних стереотипів поведінки, що сприяють гармонізації взаємин й запобіганню внутрішніх та міжособистісних конфліктів. Проте, основою оцінки гармонійності характеру є не тільки критерій відсутності конфліктів у сфері буденних стосунків, а й ступінь відповідності характеру людини духовно-моральним стандартам. Також слід пам'ятати, що зайва адаптивність як здатність до пристосування до мінливих ситуацій та емоційного прийняття оточення може обернутися дисгармонією характеру у вигляді конформізму [1]. Тому ми зупинились на такій системі критеріїв *гармонійності* характеру як: моральна вихованість, цілісність, урівноваженість, сила та м'якість характеру [5].

Для дослідження структури й змісту характеру особистості майбутнього педагога було побудовано шести-компонентну модель, яка має змістове наповнення – систему дихотомічних характерологічних рис – ознак гармонійного і дисгармонійного характерів.

Характерологічні риси – ознаки гармонійного та дисгармонійного характеру

Компоненти структури характеру	Дисгармонійні риси характеру	Гармонійні риси характеру
Духовно-моральний	Гордіня	Совісність
	Екстернальність	Відповідальність
	Корисливість	Альтруїстичність
	Лицемірство	Чесність
Креативно-інтелектуальний	Конформність	Принциповість
	Ригідність	Креативність
	Педантичність	Толерантність
Вольовий	Психічна збудливість	Самоконтроль поведінки
	Імпульсивність	Терплячість
	Слабовілья	Організованість
Емоційний	Емоційна лабільність	Емоційна стійкість
	Тривожність	Впевненість
	Песимістичність	Оптимістичність
Комунікативний	Агресивність	Добррозичливість
	Індивідуалістичність	Емпатія
	Демонстративність	Скромність
Психосоматичний	Нервово-психічна ослабленість	Стресостійкість
	Пасивність	Активність

Тобто, гармонійні риси характеру є змістовими критеріями його гармонійності.

Загальні критерії гармонійності характеру визначаються як похідні від характерологічних рис і розташовуються по осях: моральна вихованість – невихованість; цілісність – суперечливість характеру; урівноваженість – неурівноваженість; сила – слабкість; м'якість – жорсткість характеру.

1. Ступінь розвитку духовно-морального компоненту зумовлює *моральну вихованість* людини (сформованість моральних рис, здатність до морального вибору). Вона пропорційна розвитку таких рис як совісність, відповідальність, альтруїстичність, чесність і має зворотню залежність від гордині (зверхності), екстернальності, корисливості та лицемірства.

2. *Цілісність* відбиває єдність і несуперечливість характеру особистості, погодженість її відносин до світу, єдність слова й справи. «Якщо сильна енергія волі поєднується із правильно розвиненим розумом і добрим, шляхетним серцем, те такий характер називається *цілісним* [2, с. 19]. *Цілісність* характеру зумовлена ступенем сформованості совісності, відповідальності, чесності, принциповості, самоконтролю, організованості та емоційної стійкості особистості. Про *суперечливість* характеру свідчить розбіжність між мотивацією та результатами вчинків, а також сполучення протилежних тенденцій (наприклад, чесності й лицемірства, організованості й слабовілля, доброзичливості й агресивності).

3. *Урівноваженість* характеру – це ознака сформованості вольової сфери. Вона означає рівність поведінки, оптимальне співвідношення стриманості та активності людини й залежить від розвитку самоконтролю, терплячості, організованості, емоційної стійкості й стресостійкості особистості. *Неурівноваженість* визначається такими якостями як збудливість, імпульсивність, слабовілля, емоційна лабільність, нервово-психічна ослабленість.

4. *Сила* характеру – це енергія, з якою людина досягає мети, здатність до мобілізації сил при подоланні труднощів, прийнятті рішень. Сила характеру зумовлюється ступенем урівноваженості характеру у сполученні з відповідальністю, чесністю, принциповістю та впевненістю. *Безхарактерність* людини зумовлена нерозвиненістю вольової сфери, невизначеністю життєвих цілей, коли кожен учинок залежить більш від зовнішніх

обставин, ніж від самої особистості. Якщо немає характеру, то залишається лише зовнішня форма поведінки. Безхарактерність визначають екстернальність, конформізм, слабовілля та емоційна лабільність особистості. Такі люди, маючи добрі наміри, не досягають результатів.

5. *М'якість* характеру на відміну від безхарактерності проявляється у гнучкості поведінки у зв'язку з доброзичливим ставленням, повагою до інших людей. М'який характер визначається сполученням совісності, альтруїзму, толерантності, доброзичливості та емпатії. *Жорсткість* характеру свідчить про впертість та негнучкість людини, що зумовлені гонором (гординею), негативним ставленням до оточуючих (агресивністю, індивідуалістичністю), підсилених розвинутою волею (самоконтролем, організованістю, стресостійкістю).

Зазначені властивості характеру перебувають у складному, іноді суперечливому співвідношенні. Наявність гармонійної структури характеру – це результат правильного виховання й самовиховання людини.

Для вивчення гармонійності характеру було розроблено експериментальну методичку «**Структура та зміст характеру**», яка містить комплексне сполучення окремих шкал за різноманітними методиками: совісності (В. В. Мельников, Л. Т. Ямпольський), самоконтролю (Кетелл), доброзичливості (Кэмпбелл), креативності (О. Є. Туник), екстернальності (Є. Ф. Бажин), агресивності, толерантності, емпатії, тривожності, збудливості, невротизації (В. В. Бойко), стресостійкості (М. В. Секач), депресивності (Т. І. Балашова), індивідуалізму, демонстративності тощо [6]. Методика містить 35 шкал і дозволяє визначати риси характеру відповідно до його компонентів [4].

Інструкція: Оцініть за 3-х бальною шкалою ступінь своєї згоди з кожним твердженням. Намагайтесь якнайрідше використовувати відповідь "не впевнений". **0 – не згоден, 1 – не впевнений, 2 – згоден.**

1. У конфліктах я намагаюся зрозуміти, свою неправоту і поспішаю вибачитися.
2. Я люблю в усьому бути першим.
3. Я можу віддати останні гроші на покупку ліків для важко хворої людини.
4. Мені важко пожертвувати милостиню безпритульним дітям.
5. Я особисто відповідаю за свої стосунки з людьми.
6. Часто в моїх проблемах винуваті обставини або інші люди, і це мене дратує.
7. Я вважаю, що треба завжди говорити правду, якою б гіркою вона не була.
8. Про деякі нюанси мого життя близьким людям знати не обов'язково.
9. Заради своїх моральних принципів я готовий піти на конфлікт із друзями.

10. Будь-яке побажання оточуючих людей я завжди намагаюся виконати.
11. Я дуже люблю займатися творчістю.
12. Мені складно приймати рішення, я довго коливаюся.
13. Зазвичай я легко пристосовуюся до нових прискіпливих партнерів.
14. Я не люблю нововведень, мені вкрай важко змінювати свої звички.
15. Я спокійно сприймаю зауваження щодо моєї роботи або мене особисто.
16. Буває що я відчуваю ненависть та неконтрольовану лють у незначній ситуації.
17. Потрапивши в "пробку" на дорозі, я спокійно очікую, коли вона закінчиться.
18. Я краще пройду пішки 3 зупинки, коли автобуса немає, хоча знаю, він скоро має бути.
19. Залізна воля й організованість – мої головні помічники в житті.
20. Коли мені набридає нецікава робота, я її кидаю й займаюся іншими справами.
21. Як правило, мені вдається регулювати свої емоції силою волі й свідомості.
22. Я часто засмучуюся через дріб'язкові негаразди.
23. Я завжди впевнений у досягненні поставленої мети.
24. Мене охоплює почуття тривоги й страху під час сильної грози.
25. Все, що відбувається, веде до кращого життя.
26. Я песимістично думаю про майбутнє.
27. Я довіряю людям і доброзичливо ставлюся практично до всіх.
28. Мені приємно тикнути носом своїх ворогів у їхні помилки.
29. Коли я читаю про трагічні події, то почувую, немов це відбувається із мною.
30. Зазвичай я живу "у своєму світі", не звертаючи увагу на проблеми інших людей.
31. У спілкуванні я більше цікавлюся іншими людьми, ніж говорю про себе.
32. Я люблю викликати подив і замилювання в оточуючих.
33. Я спокійно можу виконувати кропітку роботу, пов'язану із тривалою увагою та напругою.
34. Я дуже лякаюсь від несподіваних різких звуків, яскравого світла, сильного шуму.
35. Іноді я хочу підтримати людину, але раптом дратуюся й ображаю її.
36. Іноді мені буває соромно за свої думки та вчинки.
37. Я не люблю й не вмю просити пробачення.
38. Якщо досягнення моєї мети може комусь зашкодити, то від неї краще відмовитися.
39. Допмагаючи іншим, я зазвичай сподіваюсь на відповідну допомогу.
40. Я точно знаю, що мої невдачі були результатом власних помилок.
41. Люди, яких я кривдив, самі винуваті в моїх поганих вчинках щодо них.
42. Я намагаюся чесно висловити другу свою незгоду з його поганим вчинком.
43. Якщо чесно, мені буває цікаво обговорювати з іншими людьми недоліки моїх друзів.
44. Я завжди намагаюся діяти у відповідності з моїми моральними принципами.
45. Я хочу бути як усі: не виділятися, пристосовуватися до навколишніх.
46. Мені подобається експериментувати й вирішувати складні завдання.
47. Я ніколи не зроблю перший крок, якщо мене скривдили.
48. Я спокійно сприймаю ситуацію, коли партнер робить щось по-своєму.
49. Я сильно злюся на себе, коли не можу зробити роботу досконально правильно.
50. Я спокійно реагую на все що відбувається, навіть на великі неприємності.
51. Я зазвичай грубо і з гнівом відповідаю кривдникові.
52. Я можу досить довго терпіти фізичний дискомфорт, голод, спрагу, жару й холод.
53. Іноді я купую річ по першому враженню, не думаючи, наскільки вона мені потрібна.
54. Коли потрібно зробити великий обсяг робіт, то мені вдається швидко організувати себе.
55. Я не можу дотримуватися розпорядку дня: часу підйому, прийому їжі, занять.
56. Я зазвичай легко переборюю своє роздратування та відновлюю емоційну рівновагу.
57. Я часто роблю вчинки під впливом миттєвого настрою.
58. Для мене не важливо, щоб мої рішення схвалювалися іншими людьми.
59. У мене часто буває почуття сильного занепокоєння, відчуття можливого лиха.
60. Я природжений оптиміст, у мене завжди гарний настрій.

61. Іноді мені здається, що я взагалі ні на що не придатний.
62. Більшість людей - симпатичні та приємні для мене люди.
63. Деякі люди ображаються на мене за мою різкість або злість.
64. Мені цікаво зрозуміти не тільки зміст розмови, а й почуття співрозмовника.
65. Я предпочитаю вирішувати проблеми сам, не звертаючись по допомогу.
66. У компанії я більш мовчу й слухаю інших.
67. Я не виношу байдужого ставлення навколишніх до себе.
68. Коли я лягаю спати, то відразу засинаю, не думаючи про минулі чи майбутні події.
69. Я швидко втомлююся від кропіткої роботи, і тоді мене все дратує.
70. Часто мої реальні вчинки не збігаються з моїми добрими намірами.
71. Голос власної совісті для мене важливіше, ніж схвалення або осуд навколишніх.
72. Мене дуже дратують будь-які зауваження на мою адресу.
73. Коли людина має труднощі, мені часто вдається допомогти їй, навіть якщо доводиться жертвувати власними інтересами.
74. Мені важко позичати людям гроші, навіть коли я маю на те можливість.
75. А ні обставини, ні інші люди, тільки я сам є причиною своїх проблем.
76. У своєму житті я зазвичай відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається із мною.
77. Я вважаю що треба чесно зізнаватися собі й людям у своїх поганих вчинках.
78. Життя навчило мене не бути занадто відвертим, навіть із друзями.
79. Моє золоте правило – не відступати від духовно-моральних принципів.
80. Заради схвалення іншими людьми можна пожертвувати й своїми принципами.
81. Мені цікаво знаходити оригінальні рішення у складній ситуації.
82. Я довго не можу заспокоїтися через неприємності.
83. Якщо люди роблять щось неправильно, я не вступаю з ними в суперечку.
84. Лягаючи спати, я зазвичай перевіряю, чи погашене світло, чи замкнені двері.
85. Я рідко злюся й гневаюся.
86. Якщо хтось мене скривдить, то одержить від мене своє сповна й навіть більше.
87. Мене не дратує перебування в чергах, я спокійно витримую очікування.
88. Зазвичай я говорю ще до того, як обміркую сказане.
89. Я організований у будь-якій справі.
90. Я не можу вчасно піднятися вранці, і тягну до останньої хвилини.
91. Зазвичай мені вдається переступати через свої образи й зберігати спокій та дружбу.
92. Якщо мені щось не вдається, я можу втратити надію й запанікувати.
93. Зазвичай я відчуваю себе доволі впевненим у своєму житті.
94. Мені часто сняться страшні сни.
95. Вранці я зазвичай встаю в гарному настрої.
96. У своєму житті я багато чого робив неправильно, і тому зараз я нещасний.
97. У людях більше гарних якостей ніж недоліків.
98. Коли я влаштовую сварку або сварюся з ким-небудь, мені стає легше на душі.
99. Я завжди співчуваю тим, хто страждає, тому що їм боляче.
100. Мені більш підходить індивідуальний спосіб роботи, а не колективний.
101. Я згодний з тим, що скромність прикрашає людину і намагаюсь жити за цим принципом.
102. Знайомі вважають, що в мене є артистичні здібності.
103. Я легко адаптуюся до несподіваних неприємних ситуацій.
104. Часто я погано почуваюся, відчуваю фізичну слабкість і дратівливість.
105. Буває так, що думаю я одне, а неусвідомлено вчиняю інакше.
106. Я нерідко відчуваю голос совісті та каяття.
107. У конфлікті я завжди наполегливо відстоюю свою правоту.
108. Я забуваю про власні проблеми, коли від мене залежить доля іншої людини.
109. Я прив'язуюсь душею до своїх речей: мені важко дарувати або викидати їх.
110. У конфліктах я частіше відчуваю відповідальність й визнаю власну неправоту.

111. Мої оцінки залежать не стільки від моїх знань, скільки від настрою педагога.
112. Я вважаю чесність - "золотим" й універсальним принципом свого життя.
113. Коли друзі не праві, краще покривити душею, підтримавши їх, щоб не втратити їх дружбу.
114. Про мене кажуть, що я – принципова людина.
115. Деякі хитрощі у відносинах із близькими людьми бувають досить корисними.
116. У складних ситуаціях я часто знаходжу вирішення принципово новим способом.
117. Я глибоко переживаю образи й прокручуваю гідну відповідь кривдникові.
118. Я чемно ставлюся до людини, навіть якщо вона мені неприємна.
119. Я ретельно стежу за тим, щоб кожна річ була на своєму місці.
120. Зазвичай я спокійний і не відчуваю внутрішнього напруження.
121. Незначний привід може викликати в мене лють та агресію.
122. Я спокійно можу виконувати справу, яка вимагає тривалої зосередженості.
123. Мене дуже дратує стояння у довгій черзі або очікування когось.
124. Коли завдання складне, я буду працювати доки не знайду правильне рішення.
125. Я не в змозі перебороти кулінарні спокуси, навіть якщо мені прописана строга дієта.
126. Я не дозволяю собі довго злитися й швидко відновлюю емоційну рівновагу.
127. У мене часто бувають безпричинні зміни настрою.
128. Я спокійно сприймаю несподіваний виклик до начальства.
129. Я дуже хвилююся, коли близькі люди без попередження затримуються.
130. Я рідко думаю про можливі невдачі, а завжди сподіваюся на краще.
131. Часто в мене буває такий поганий настрій, що нічого б не бачив і не чув.
132. Я уникаю суперечок, щоб зберегти мирні відносини із друзями.
133. Час від часу мене немов тягне насваритися з ким-небудь.
134. Я завжди переймаюся чужими проблемами, співпереживаю навіть незнайомим людям.
135. Я завжди встановлюю свої правила і наполягаю на них.
136. Я люблю одягатися скромно.
137. Мені подобається бути центром уваги в компанії.
138. Мене приваблює робота в екстремальних умовах.
139. Перевтомившись перед сном, я важко засинаю, а з ранку я млявий і сонливий.
140. Іноді я неусвідомлено поведжуся всупереч тому, що підказує розум.
141. Я почуваю величезне полегшення, коли прошу пробачення і мене прощають.
142. Мене дратують успіхи моїх ворогів.
143. Треба намагатися жити для інших, відмовляючи собі заради їх блага.
144. Я підтримую думку, що вигода й гроші – основні мотиви людської діяльності.
145. Я завжди сам відповідаю за те, що зі мною відбувається.
146. Здійснення моїх бажань залежить переважно від щасливого випадку ніж від мене самого.
147. Я чесно розповідаю батькам про всі свої неприємності.
148. Якщо тебе не запитують про твій нечесний вчинок, краще нічого нікому не говорити.
149. Практично завжди мої вчинки відповідають моїм переконанням.
150. Щоб не втратити прихильності друзів, їм треба говорити те, що їм приємно.
151. Мені вдається ніколи не зациклюватися на проблемах, а завжди їх творчо вирішувати.
152. Мені докучають неприємні думки, які настирливо лізуть у голову.
153. Мені вдається ладити з людьми, у яких поганий характер.
154. Я в усьому прагну зберігати порядок, навіть якщо це комусь не подобається.
155. У складній ситуації мені вдається опанувати себе й оптимально вирішити проблему.
156. Я часто влаштовую бурхливі скандали, якщо мене роздратують.
157. Я здатний довго терпіти дратівливість і докори хворої близької людини.
158. Коли хтось спізнюється, мене дратує очікування.
159. Я завжди сам оптимально планую свій час, роботу й відпочинок.
160. Нецікаві розпочаті справи я зазвичай відкладаю на потім.
161. Я можу витримувати спокій і тактовність у суперечці й не дратуватися.

162. Іноді без причини почуваю себе подавленим, а іноді навпаки веселим.
 163. Я впевнений у собі й можу успішно виступати перед аудиторією.
 164. Я часто без причини турбуюся, як би чого не трапилося.
 165. Я задоволений своєю долею.
 166. Настрій у мене часто знижений.
 167. Я одержую задоволення, коли комусь допомагаю.
 168. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити або щось розбити.
 169. Мені приємно уважно вислуховувати скарги людей, щоб їм стало легше.
 170. У мене є на все своя думка, і те, що їй не відповідає, я відкидаю.
 171. Я не люблю притягувати до себе зайву увагу.
 172. Для мене важливо, щоб мною захоплювалися всі мої знайомі.
 173. Я одержую задоволення від ризику.
 174. Нерідко я почуваю себе втомленим й можу зірватися на близьких людях.
 175. Іноді я роблю те, що завжди засуджував, шкодую про це, але знову повторюю те ж саме.

Бланк методики «Структура та зміст характеру»

1		36		71		106		141		С. –	Дух-мор.	+
2		37		72		107		142	Г. –			
3		38		73		108		143		Ал. –		
4		39		74		109		144	Кор. –			
5		40		75		110		145		Отв. –		–
6		41		76		111		146	Екс. –			
7		42		77		112		147		Ч. –		
8		43		78		113		148	Л. –			
9		44		79		114		149		Прин. –	Інт.	+
10		45		80		115		150	Кон. –			
11		46		81		116		151		Кр. –		
12		47		82		117		152	Риг. –			
13		48		83		118		153		Тол. –		–
14		49		84		119		154	Пед. –			
15		50		85		120		155		С/к –	Вол.	+
16		51		86		121		156	Збуд. –			
17		52		87		122		157		Терп. –		
18		53		88		123		158	Імп. –			
19		54		89		124		159		Орг. –		–
20		55		90		125		160	Слаб. –			
21		56		91		126		161		Ем.ст. –	Ем	+
22		57		92		127		162	Лаб. –			
23		58		93		128		163		Вп. –		
24		59		94		129		164	Тр. –			
25		60		95		130		165		Опт. –		–
26		61		96		131		166	Мел. –			
27		62		97		132		167		Доб. –	Ком	+
28		63		98		133		168	Аг. –			
29		64		99		134		169		Емп. –		
30		65		100		135		170	Інд. –			
31		66		101		136		171		Скр. –		–
32		67		102		137		172	Дем. –			
33		68		103		138		173		Стр/ст. –	П/ф	+
34		69		104		139		174	Н/пс. ос.			–
35		70		105		140		175	Суп. –			

ГАРМОНІЙНІСТЬ ХАРАКТЕРУ

$M.B. = (C. + \text{Від.} + \text{Ал.} + \text{Ч.}) / (\text{Г.} + \text{Екс.} + \text{Кор.} + \text{Л.})$	
$Ур. = C/к. + \text{Терп.} + \text{Орг.} + \text{Ем. ст.} + \text{Стр/ст} / 5$	
$\text{Неур.} = \text{Збуд.} + \text{Ім.} + \text{Слаб.} + \text{Лаб.} + \text{Н/пс. ос.} / 5$	
$\text{Сила} = (\text{Урівн.} + \text{Від.} + \text{Ч.} + \text{Пр.} + \text{Вп.}) / 5$	

$B/хар = (Екс. + Кон. + Слаб. + Лаб.) / 4.$	
$M. = (C.+Ал.+Доб. + Емп. + Тол.) / 5 =$	
$Ж.) = (Г. + С/к + Орг. + Аг. + Инд. + Стр/ст.) / 6$	
$З.Г. = \sum (+) / \sum (-) =$	

Ключ до опитувальника. Ступінь сформованості кожної риси характеру визначається шляхом підрахування суми загальної кількості балів (відповідно кількості позитивних відповідей) по кожній шкалі.

Показники **змісту** характеру:

- совісність (С.) – 1, 36, 71, 106, 141; гордіня (Г.) – 2, 37, 72, 107, 142;
- альтруїзм (Ал.) – 3, 38, 73, 108, 143; корисливість (Кор.) – 4, 39, 74, 109, 144;
- відповідальність (Від.) – 5, 40, 75, 110, 145; екстернальність (Ек.) – 6, 41, 76, 111, 146;
- чесність (Ч.) – 7, 42, 77, 112, 147; лукавість (Л.) – 8, 43, 78, 113, 148;
- принциповість (Прин.) – 9, 44, 79, 114, 149; конформність (Кон.) – 10, 45, 80, 115, 150;
- креативність (Кр.) – 11, 46, 81, 116, 151; ригідність (Риг.) – 12, 47, 82, 117, 152;
- толерантність (Тол.) – 13, 48, 83, 118, 153; педантичність (Пед.) – 14, 49, 84, 119, 154;
- самоконтроль (С/к) – 15, 50, 85, 120, 155; збудливість (Збуд.) – 16, 51, 86, 121, 156;
- терплячість (Терп.) – 17, 52, 87, 122, 157; імпульсивність (Імп.) – 18, 53, 88, 123, 158;
- організованість (Орг.) – 19, 54, 89, 124, 159; слабовілля (Слаб.) – 20, 55, 90, 125, 160;
- емоційна стабільність (Ем. ст.) – 21, 56, 91, 126, 161; лабільність (Лаб.) – 22, 57, 92, 127, 162;
- впевненість (Вп.) – 23, 58, 93, 128, 163; тривожність (Тр.) – 24, 59, 94, 129, 164;
- оптимістичність (Опт.) – 25, 60, 95, 130, 165; меланхолійність (Мел.) – 26, 61, 96, 131, 166;
- доброзичливість (Доб.) – 27, 62, 97, 132, 167; агресивність (Аг.) – 28, 63, 98, 133, 168;
- емпатія (Емп.) – 29, 64, 99, 134, 169; індивідуалізм (Инд.) – 30, 65, 100, 135, 170;
- скромність (Скр.) – 31, 66, 101, 136, 171; демонстративність (Дем.) – 32, 67, 102, 137, 172;
- стресостійкість (Стр/ст.) – 33, 68, 103, 138, 173; нервово-психічна ослабленість (Н/пс. ос.) – 34, 69, 104, 139, 174.

Загальні показники **гармонійності** характеру:

Суперечливість характеру (Суп.) – 35, 70, 105, 140, 175

Інші показники **гармонійності** характеру визначаються як функції від змісту характеру.

Цілісність характеру (Ціл.) = (С. + Від. + Ч. + Пр. + С/к + Орг. + Ем. ст.) / 7

Урівноваженість характеру (Ур.) = С/к. + Тер.+ Орг.+ Ем. ст. + Стр/ст / 5

Неурівноваженість характеру (Неур.) = Збуд.+ Ім.+Слаб.+Лаб.+ Н/пс. ос. / 5

Сила характеру (Сила) = (Урівн. + Від.+ Ч. + Пр. + Вп.) / 5.

Слабкість характеру (Б/хар.) = (Екс. + Кон. + Слаб. + Лаб.) / 4.

М'якість характеру = (С.+Ал.+Доб. + Емп.+ Тол.) / 5

Жорсткість характеру (Ж.)= (Г. + С/к + Орг. + Аг. + Інд. + Стр/ст.) / 6

Шкала оцінки: **0-3** бали – низький рівень; **4-7** – середній; **8-10**; балів – високий.

Моральна вихованість (М.В.) = (С. + Від.+ Ал. + Ч.) / (Г. + Екс. + Кор. + Л.)

Загальна гармонійність характеру (З.Г.) = $\sum (+) / \sum (-) = (С. + Від.+ Ал. + Ч. + Прин. + Кр. + Тол. + С/к + Тер. + Орг. + Ем.ст. + Вп. + Опт. + Доб. + Емп. + Скр. + Стр/ст.) / (Г. + Кор. + Екс. + Л. + Кон. + Риг. + Пед. + Збуд. + Ім. + Слаб. + Лаб. + Тр. + Мел. + Аг. + Інд. + Дем. + Н/пс. ос.)$

Шкала оцінки: **0-1** балів – низький рівень, **1-1,6** – середній; **від 1,6** балів – високий рівень.

Підрахунок та інтерпретація результатів

Після заповнення анкети виконується підрахунок показників по кожній шкалі (алгебраїчна сума балів по горизонталі) і записується у правому стовбчику бланку для відповідей після відповідного позначення кожного показника (тобто, сумарний бал за показником «совісність» записується після «С →», за показником «гординя» – після «Г. →» і т.д.). Далі підраховується коефіцієнт гармонійності (доля гармонійних якостей) у кожному з компонентів характеру. Для цього підраховуються: 1) сума балів за позитивними характеристиками відповідного компоненту характеру (записується у крайній правий стовбець з позначкою «+»), 2) сума балів за негативними характеристиками відповідного компоненту (записується у крайній правий стовбець з позначкою «-»). Після цього підраховується коефіцієнт гармонійності шляхом ділення позитивного показника на негативний по кожному окремому компоненту: $\sum (+) / \sum (-)$.

Після цього у такий самий спосіб підраховується інтегральний коефіцієнт *загальної гармонійності* характеру (З.Г.) = $\sum (+) / \sum (-)$. При цьому $\sum (+)$ означає загальну суму балів по усіх позитивних рисах характеру (сума балів по правому стовпцю), а $\sum (-)$ суму балів по усіх негативних рисах (сума балів по лівому стовпцю).

Загальні показники гармонійності характеру (цілісність характеру, урівноваженість – неурівноваженість, сила – слабкість, м'якість – жорсткість характеру) підраховуються згідно з формулами, які містяться на бланку відповідей.

Отже, ми отримали загальні показники гармонійності характеру, коефіцієнти гармонійності по кожному з компонентів характеру та інтегральний коефіцієнт гармонійності. В залежності від ступеню відповідності змісту характеру критеріям його гармонійності визначено 4 рівні гармонійності, які поділяються на 8 типів. Типи у межах одного рівня гармонійності визначаються за критерієм м'якості – жорсткості характеру.

Ріве нь	Низький		Ниже середнього		Середній		Високий	
Тип	Дисгармонійний характер		Потенційно дисгармонійний характер		Адаптований характер		Гармонійний характер	
Під тип	М'який характер	Жорсткий характер	М'який характер	Жорсткий характер	М'який характер	Жорсткий характер	Відносно-гармонійний характер	Гармонійний характер

1. *Низький рівень* гармонійності (умовно позначено як «дисгармонійний характер») визначається домінуванням деструктивних при відсутності конструктивних (гармонійних) рис. Неурівноваженість та безхарактерність значно перевищують показники урівноваженості й сили характеру. Це означає, що людина не має ні позитивних ставлень до світу, ні конструктивних навичок взаємодії з іншими людьми. Несформованість механізмів духовно-моральної саморегуляції та конструктивної компенсації характерологічної дисгармонійності позначається на порушенні функціонування декількох або усіх компонентів характеру й зумовлює деструктивність та некерованість поведінкових проявів особистості. Людині з таким характером, яка має психологічні проблеми, можна рекомендувати звернутись за психолого-медичною допомогою доки характерологічна дисгармонійність не набула незворотності (не переросла у більш глибокі психічні розлади особистості).

Типи дисгармонійного характеру поділяються за критеріями його м'якості – жорсткості. У випадку м'якого характеру надто сильно страждає сама особистість у наслідок порушення емоційно-вольових компонентів характеру, що призводить до стійких негативних емоційних проявів (тривожності, вразливості, песимістичності) при нездатності до їх свідомої саморегуляції. У випадку жорсткого характеру страждання виникають переважно у людей, що оточують індивіда з жорстким характером, який має вади духовно-моральних та комунікативних рис при збереженні вольових якостей та піднесеному емоційному фоні.

2. Рівень гармонійності *нижче середнього* умовно позначено як «потенційно дисгармонійний характер». Він відрізняється від попереднього тим, що спостерігається певна дифузність позитивних і негативних якостей: на фоні деструктивних характерологічних рис особистість має деякі компенсаційні механізми, які певною мірою нівелюють характерологічну дисгармонійність (тобто, хоч і домінують негативні риси, але присутні й позитивні). Неурівноваженість та безхарактерність наближаються до середнього рівня, хоча й не перевищують показники урівноваженості й сили характеру, що свідчить про наявність певної саморегуляції. Це рівень вираженої акцентуації, яка дозволяє людині часом бути у гармонійному стані, але за умов довготривалого стресу можливо загострення дисгармонійних рис, що низводить особистість до рівня більш глибокої характерологічної дисгармонії. Як і у попередньому випадку, такий характер умовно поділяється на м'який і жорсткий.

3. *Середній рівень* гармонійності умовно позначено як «адаптований» характер. На цьому рівні ступінь прояву конструктивних рис вище, ніж деструктивних, урівноваженість й сила характеру дещо переважають над неурівноваженістю та безхарактерністю, що є ознакою досить сформованої духовно-моральної саморегуляції. Проте, такий характер ще не є гармонійним, оскільки кожний з його компонентів не має повної міри гармонійності, що зумовлює недостатній рівень цілісності характеру. Але така людина може доволі успішно функціонувати в соціумі у наслідок добре сформованих механізмів соціально-психологічної адаптованості (звідси назва типу гармонійності характеру – «адаптований»). Адаптований характер також поділяється на м'який та жорсткий.

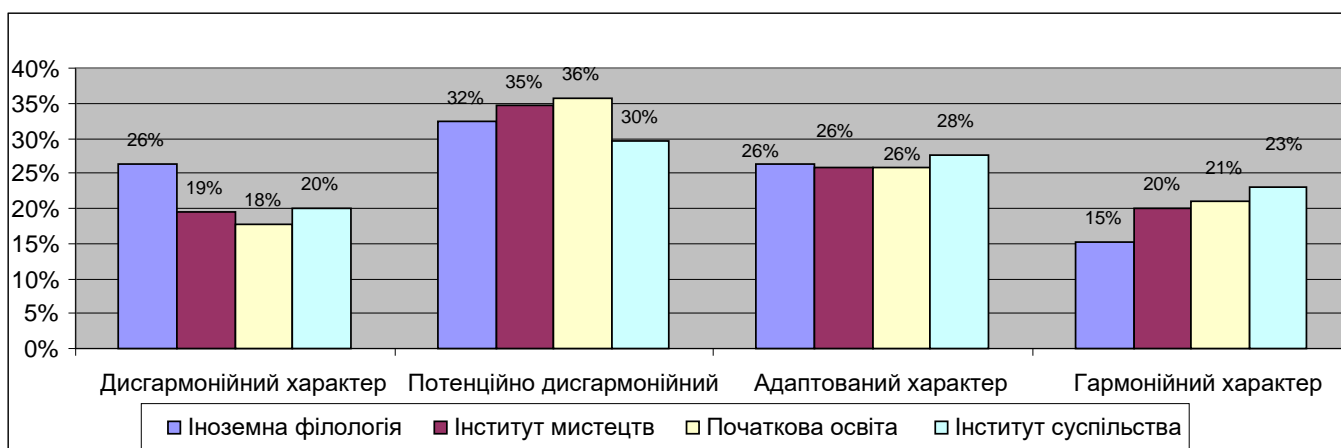
4. І, нарешті, *високий рівень* гармонійності також поділяється на два типи: відносно-гармонійний та гармонійний, але не за критеріями м'якості – жорсткості, а за ступенем рівномірної сформованості усіх компонентів характеру. На цьому рівні урівноваженість й сила характеру значно перевищують показники неурівноваженості та безхарактерності, що свідчить про досить розвинуту саморегуляцію. Цікаво зазначити, що на високому рівні гармонійності жорсткість та м'якість майже урівноважують одне одне (знаходяться у межах середнього рівня, проте м'якість дещо переважає). На відміну від цілком гармонійного характеру (де усі його підструктури добре та рівномірно розвинені, й домінують виключно

позитивні характерологічні риси) у випадку умовно-гармонійного характеру може спостерігатись домінування однієї-двох деструктивних рис (наприклад, педантичності або демонстративності) на фоні інших розвинених конструктивних рис, які забезпечують механізм духовно-моральної саморегуляції. Ця людина здатна до моральної поведінки, до гармонійного функціонування й соціально-психологічної адаптації, хоча має певні «людські слабкості».

Слід зазначити, що високий показник інтегрального коефіцієнту гармонійності може досягатись за рахунок надто низьких показників (0-1 бали) по шкалах деструктивних характерологічних рис. Проте, слід пам'ятати, що такі низькі показники, що виходять за межі нормативного коридору (адже деструктивні риси характеру, також потрібні для психологічного функціонування людини за умови незначного ступіню їх прояву), свідчать про недостатню розвинутість рефлексивних здібностей особистості, або про прагнення давати соціально бажані відповіді. Це також є показниками характерологічної дисгармонійності. Отже, такі результати не можна відносити до ознак гармонійного характеру. У кращому випадку, така особистість має середній рівень гармонійності характеру. Тому класифікація анкет з подібними результатами вимагає додаткової психодіагностики за допомогою інтерв'ю або інших методик.

З метою визначення динаміки гармонійності характеру студентів педагогічного університету протягом навчання у закладі було проведено експериментальне дослідження ступеню гармонійності характеру майбутніх педагогів за методикою «Структура та зміст характеру», у якому брало участь 685 студентів педагогічного університету ім. Бориса Гринченка різних спеціальностей (133 майбутніх іноземних філологів, 185 студентів Інституту мистецтв, 171 майбутніх вчителів початкової школи та 196 студентів Інституту суспільства). За результатами експерименту визначено рівні гармонійності характеру та психологічні тенденції характерологічного розвитку майбутніх педагогів.

В цілому, аналіз отриманих результатів показав, що серед студентів педагогічного університету переважають особи, які мають потенційно-дисгармонійний (33,2 %) та адаптований характер (26,4 %). Відсоток осіб з гармонійним характером (19,7 %) дещо нижче ніж тих, хто має виражені характерологічні дисгармонії (20,7 %).

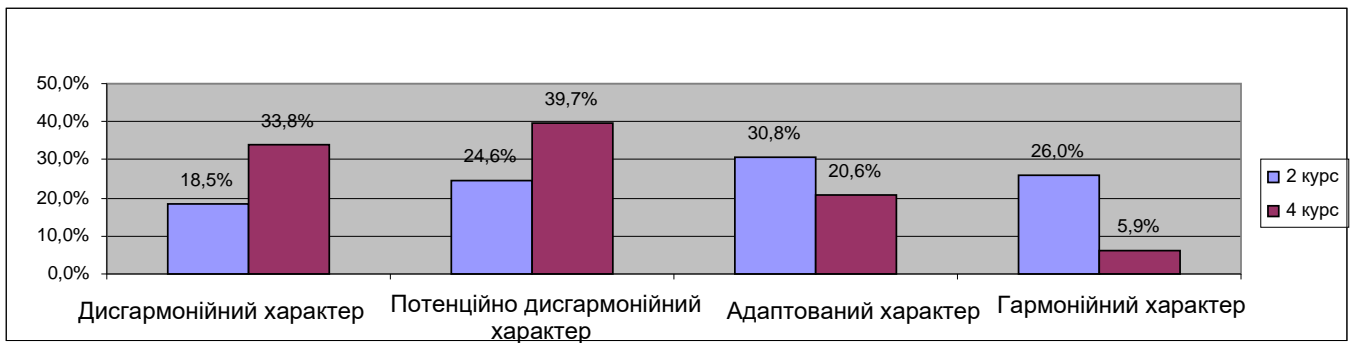

Мал. 1. Розподіл ступеню гармонійності характеру майбутніх педагогів різних спеціалізацій.

Порівняльний аналіз ступеню гармонійності характеру студентів різних спеціальностей показав, що серед майбутніх іноземних філологів гармонійність характеру нище ніж у представників інших педагогічних спеціальностей, що відображається у більшій кількості осіб з низьким та нижче середнього рівнями гармонійності характеру (див. Мал. 1).

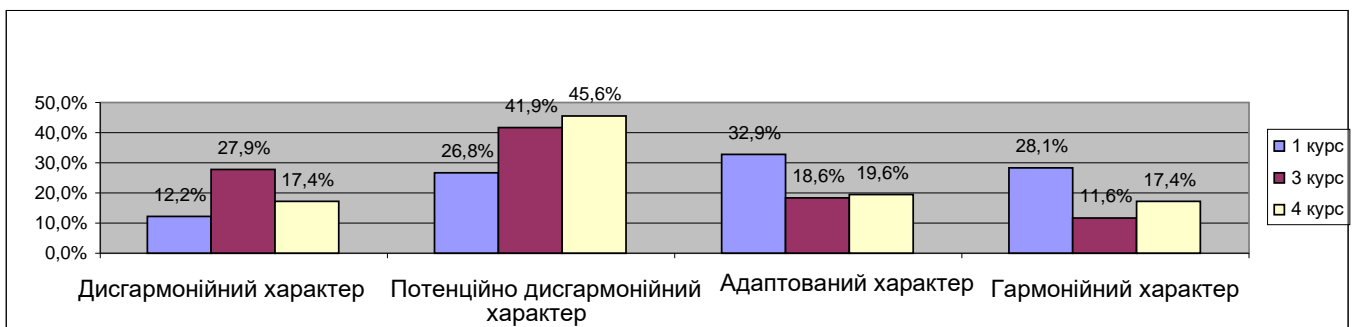
Розглянемо вікову динаміку розвитку гармонійності характеру майбутніх педагогів.

На Мал. 2 відображено динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю "Іноземна філологія". Аналіз діаграми показує, у студентів від 2-го до 4-го курсу відбувається процес значного зростання відсотка осіб з дисгармонійним та потенційно-дисгармонійним характером (від 43,1 % на 2-му курсі до 73,6 % на 4-му) та зниження майже удвічі представників адаптованого та гармонійного характерів (з 56,8 % до 26,5 %). Тобто, можна говорити про наявність вираженої дисгармонізації характеру студентів у процесі навчання за спеціальністю «Іноземна філологія». Аналізуючи цю тенденцію, ми наслідимося припустити, що головним чинником дисгармонізації характеру майбутніх вчителів іноземної мови є внутрішньоособистісний культуральний конфлікт, зумовлений суперечливістю цінностей вітчизняного менталітету, притаманного українським студентам, з цінностями тих культур, з якими їм доводиться ідентифікуватися, вивчаючи західні та східні мови. Не дивним є факт, що представники саме цієї спеціальності найбільш виражають бажання жити закордоном або працювати в іноземних організаціях. І справа тут не в погоні за грошми, а саме у прагненні до життя відповідно до західних стандартів. Тому дисгармонізація характеру є індикатором соціально-психологічної дезадаптації студентів.

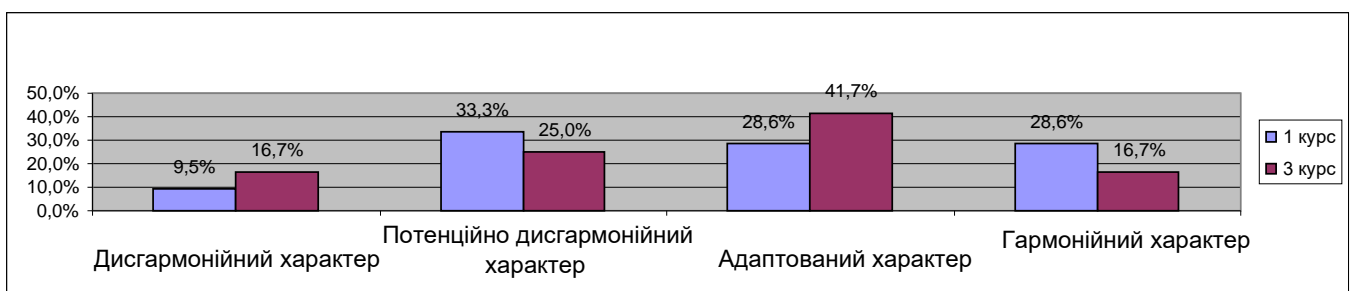
Мал. 2. Динаміка гармонійності характеру студентів за спеціальністю "Іноземна філологія".

Певне зниження гармонійності характеру спостерігається у студентів за спеціальностями «Початкова освіта» та «Інформатика» (Мал. 3-4).

Мал. 3. Динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю «Початкова освіта».

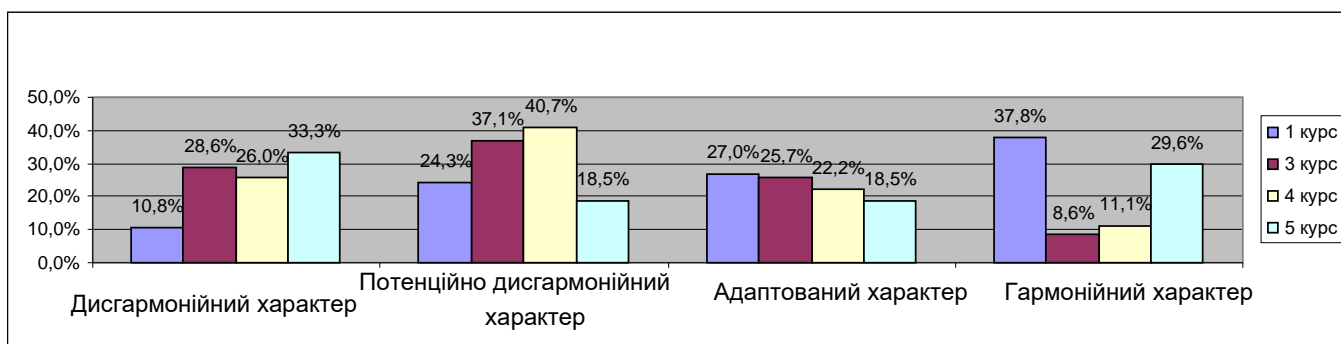
Ця тенденція, на наш погляд, зумовлена переважанням інтелектуального компоненту в системі освіти за рахунок духовно-морального розвитку особистості (у навчальних програмах курси з природничо-математичного профілю переважають над творчо-гуманітарними).

Мал. 4. Динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю «Інформатика».

Цікавою є динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю «Історія», яка проявляє себе тенденцією до поляризації. На початку навчання (1 курс) переважають студенти з гармонійним характером (37,8 %), який згодом починає «псуватися» (на 3-4 курсах переважають особи з дисгармонійним характером), а в магістратурі відбувається поляризація характерів: потенційно-дисгармонійні стають ще більш дисгармонійними, а адаптовані набувають рівня гармонійності (Мал. 5). Цю

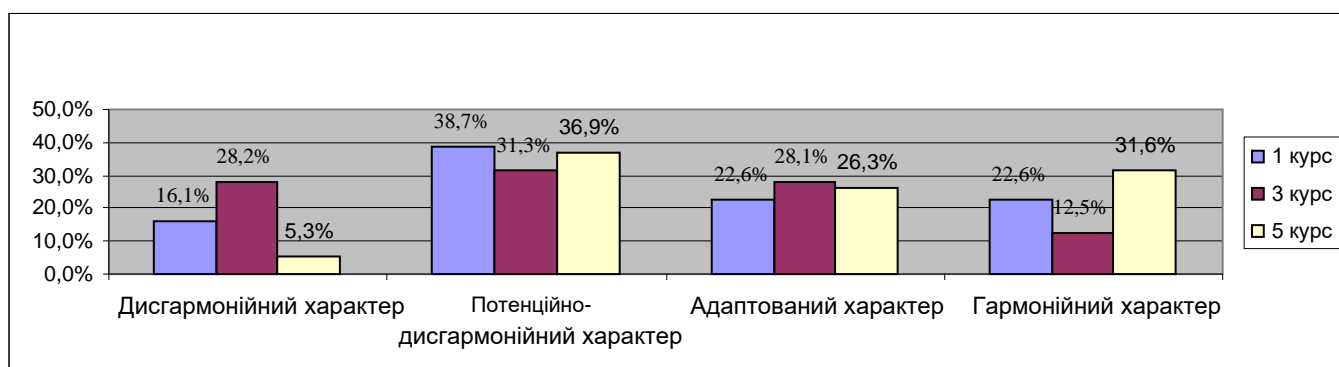
тенденцію можна інтерпретувати як показник своєрідної особистісної кризи: пізнання історичної правди викликає суперечливі ставлення й оцінки з боку студентів, що позначається на дисгармонізації їх характеру (3-4 курси), але згодом завдяки особистісному зростанню відбувається формування *свідомих* ставлень до дійсності (прийняття «гіркої правди буття людства») сприяє гармонізації характеру, а неприйняття її укорінює особистість у негативному протистоянні світові).

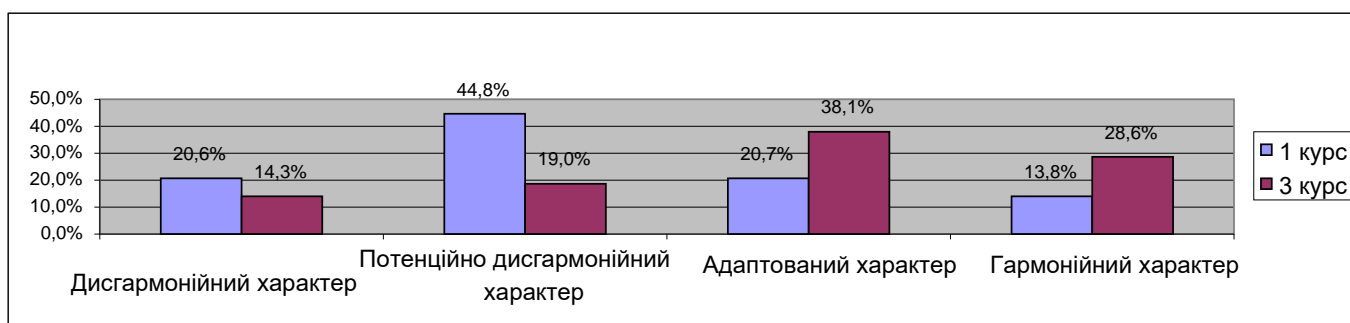
Мал. 5. Динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю «Історія».

Аналіз психодіагностичних показників в Інституті мистецтв свідчить про виражену тенденцію до гармонізації характеру студентів, на яку вказують зниження відсотка майбутніх вчителів музики та дизайну з дисгармонійним та потенційно-дисгармонійним характером і збільшення відсотка адаптованих та гармонійних студентів (Мал. 6).

Порівнюючи ступінь гармонійності характеру студентів 1-х курсів, можна зазначити, що на спеціальності «Інформатика» та «Початкова освіта» вступають особи з більш гармонійним характером, ніж до Інституту мистецтв але у процесі навчання й оволодіння професійними інтелектуально-насиченими знаннями ці юнаки та дівчата втрачають свою гармонійність і ситуація змінюється на протилежну: серед випускників-інформатиків та початківців переважають особи з дисгармонійним характером, а у митців – з гармонійним.

Мал. 6. Динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю «Вчитель музики».

Мал. 7. Динаміка ступеню гармонійності характеру студентів за спеціальністю «Вчитель дизайну».

Що може бути психологічними чинниками такої закономірності? Насмілимося припустити, що головним фактором гармонізації майбутніх музикантів та дизайнерів є сам творчий характер професійної діяльності (розвиток художніх здібностей, творчої уяви ніби-то залучують особистість до вищої духовної сфери буття, яка гармонізує особистість).

Іншими словами, творчий характер професійної діяльності сприяє гармонізації характеру особистості. Не менш важливим чинником гармонізації характеру є задоволеність обраною професією та перспективами професійного росту. Більшість майбутніх вчителів музики та дизайну задоволені своєю спеціальністю і мають наміри працювати за обраним профілем, у той час як більшість студентів-філологів не бажають працювати педагогами й визнають свою спеціальність лише як проміжну ланку у своєму професійному становленні (мріють використовувати знання іноземних мов у якості співробітників сумісних україно-європейських компаній або у роботі за кордоном).

Спираючись на результати дослідження можна зробити наступні **ВИСНОВКИ**.

Характер – цілісна структура стійких особистісних тенденцій (рис), які детермінуються системою відносин людини й визначають особливості її поведінки. Характер має структуру і зміст. Критеріями гармонійності характеру є: моральна вихованість, цілісність, урівноваженість, сила та м'якість характеру. Гармонійність характеру виконує функцію психологічної *передумови* й одночасно *результату* розвитку духовної культури особистості.

За даними дослідження, в умовах навчання у педагогічному університеті більш ніж половина студентів (53,9 %) відрізняються певним рівнем хараткрологічної дисгармонійності. В середньому спостерігається такий розподіл ступеню гармонійності характеру: 19,7 % учнів мають гармонійний характер, 26,4 % осіб – адаптований характер, у 33,2 % учнів – потенційно-дисгармонійний характер і 20,7 % юнаків та дівчат мають виражені характерологічні дисгармонії. Вікова динаміка ступеню гармонійності характеру

показала, що у студентів Інституту мистецтв (майбутніх вчителів музики та дизайну) відбувається гармонізація характеру, а у студентів за спеціальностями «Початкова освіта», «Інформатика» і особливо «Іноземна філологія» – дисгармонізація характеру.

Чинником гармонізації характеру особистості є духовно-творчий характер професійної діяльності. Тому основним напрямом оптимізації психологічного супроводу учнівської молоді в умовах навчання у навчальних закладах педагогічного профілю є насичення навчально-виховної програми заходами духовно-творчого спрямування, що сприятиметь гармонізації характеру особистості майбутнього педагога. Розвиток духовної культури має стати стрижнем педагогічної освіти, оскільки саме духовний педагог, що має гармонійний характер, здатний до здійснення виховного впливу на гармонійний розвиток особистості учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гармоничный характер и личность – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://narko-zavisimost.narod.ru/garmonichnii_harakter_i_lichnost/
2. Давыденко В. Основные начала религиозно-морального воспитания / В. Давыденко // Изд. 2. – Харьков, 1905. – 194 с.
3. Михайлов А. Из истории характера / А. Михайлов // Человек и культура: Индивидуальность в истории культуры. - Г., 1990. – С. 43-72.
4. Павлик Н.В. Психодіагностика особливостей характеру майбутнього педагога: метод. рек. / Наталія Павлик. – К.: Логос, 2013. – 47 с. – Бібліогр.: с. 46-47.
5. Структура характера – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spb-tei.ru/2005/08/17/struktura-kharaktera>.
6. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. - М., Изд-во Института Психотерапии. 2002. - 490 с.